

A FÜZÉRI FELSŐ VÁR HELYREÁLLÍTÁSA

– A rekonstrukció hitelessége –

BUZÁS GERGELY

„A modern magyar műemlékvédelemben az 1960-80-as években uralkodó modernista-brutalista stílust felváltó restauratori, rekonstrukciós szemlélet elsőként a visegrádi királyi palota 1996-ban megindult helyreállításánál jelentkezett, melyben magam is fontos szerepet vállaltam. Ennek az új műemléki gyakorlatnak fontos mérföldköve a füzéri vár rekonstrukciója, amelyet ezért kezdetektől fogva támogattam, előbb az első helyreállítási ütem terveinek felkért bírálójakéntként, majd a vár kőtárának rendezőjeként, végül a helyreállítás második ütemének tervezése során művészettörténész szakértőként.”

Buzás Gergely, Pro Scientia Aranyéremmel és Pro Museo Hungarico díjjal kitüntetett régész-művészettörténész, a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma igazgatója

A füzéri vár – habár nem tartozik Magyarország legnagyobb vagy legkiemelkedőbb történelmi jelentőséggel bíró várai közé, mégis egyedi jelentőségű, más, hasonló hegyi várakkal össze sem vethető műemlék, amely több különös sajátosságának köszönhető. E vár a csekély számú, biztosan a tatárjárás elé datálható magánvárak egyike. Későbbi története során a Magyarország 15-16. századi történelmében kiemelkedő szerepet játszó Perényi család speciális szerepet betöltő rezidenciája volt. Várkápolnája a magyarországi későgótikus építészet kiemelkedő emléke, hazánkban egyike a legteljesebben ránkmaradt középkori várkápolnáknak. Hasonló hegyi várakhoz képest szokatlanul gazdag és jó minőségű kőfaragvány leletanyaggal rendelkezik, amely sok segítséget nyújt az építészeti rekonstrukcióhoz és az építési korszakok keltezéséhez. A vár épületei, habár romosan, de mégis viszonylag jó állapotban maradtak fenn, nem estek áldozatul jelentős újkori bontásoknak. Szokatlanul gazdag írott forrásanyag maradt ránk a vár 16-17. századi állapotáról, ami olyan részletességű építészeti és életmód rekonstrukciót tesz lehetővé, amelyre más magyarországi váraknál elképzelhetetlen. A vár kiemelkedő színvonalú és alaposágú régészeti és történelmi kutatáson esett át, amely kiaknázza és összevetette a sokféle forrásból nyerhető információs anyagot a vár történetéről és középkori illetve koraújkorai állapotáról.

Minden műemléki rekonstrukció során alapvető feladat a hitelességre való törekvés. Ezt egyrészt a rendelkezésre álló források (régészeti, történelmi, művészettörténelmi kutatási eredmények) teljességének felhasználásával és maximális tiszteletben tartásával, másrészt az eredeti anyagában fennmaradt építészeti részletek megőrzésével és a rekonstruált elemektől való világos megkülönböztetésével lehet elérni. A füzéri vár Rudolf Mihály által tervezett, 2015-re elkészült

A helyreállított füzéri felső vár a falu felől

része iskolapéldája lehet a modern műemléki helyreállításoknak a műemléki hitelesség és az építészeti minőség összeegyeztetése terén.

A vár megjelenését alapvetően meghatározza a falak felületképzése. Az épült kívül és belül egységes fehérre festett vakolatot kapott, ami csak a faragottkő elemeket hagyja szabadon, ám a külső, csak távolról látható homlokzaton az eredeti falakkal ellentétben az újonnan épített rekonstruált falszakaszok mélyített vízszintes fugákkal kialakított műkő borítást

kaptak. Ez a törtkő eredeti falhoz hasonlóan lefestett, színében így nem különböző burkolat nem képez merev síkot, hanem alkalmazkodik az eredeti törtkő falazatok kissé hullámos felületéhez, így természetesen tud illeszkedni a vár homlokzatához. Valójában csak a mélyített vízszintes fugák jelzik a falszakaszok eltérő kezelését, de mivel ezek a későközépkorban és koraújkorban egyaránt szokásos kváderfestést idézik, így ezek sem hatnak idegenül ebben az építészeti környezetben. Ezt a finom didakti-

A kápolna rekonstruált boltozata

kát az udvari homlokzatoknál és főleg a belső terekben nem lehetett volna jól alkalmazni – hiszen itt a közlelő látható műkőborítás sokkal durvábban hatott volna –, így itt az eredeti és új falazatok megkülönböztetésétől az építész eltekintett. A faragott kő szerkezetek esetében a műemlékvédelmi gyakorlatban manapság már széles körben alkalmazott és jól bevált módszert követi a füzeri vár helyreállítása is. Az időjárás viszontagságainak kitett külső homlokzatokra nem helyeztek vissza eredeti kőfaragványokat, hanem azok kőből faragott másolatai kerültek. A tornác tetőzete által védett belső udvari nyíláskeret és kandalló rekonstrukciók esetében viszont ahol fizikailag lehetséges volt bekerültek az eredeti kőelemek, illetve kőtöredékek. Ezt az tette lehetővé, hogy itt a kiegészítések nem terméskőből készültek, hanem műkőből, amelybe be lehetett sérülésmentesen építeni az eredeti töredékeket. Jó minőségű, az eredeti tufa-anyagtól szabad szemmel alig megkülönböztethető műkő anyagot használ-

tak fel a kiegészítésekhez. A régészeti nem ismert, hiányzó kőkeretek helyére általában egy máshol hitelesen rekonstruálható kőkeret műkő másolatai kerültek, de az adott helyen hipotetikusnak tekinthető mivoltukat spiccelt felület-megmunkálásuk jelzi, ami jól elkülönül az eredeti kövek és az eredeti töredékek alapján hitelesített kiegészítések bárdolt felületképzésétől. Sajnos ez a logika néhány helyen: az árnyékszék ablakkeretein és a kandallók kályhafűtő-nyílás keretein azért megbicsaklik.

Az alsó szint pinchehelyiségei meglehetősen épségben kerültek elő a feltárások során. Bár földemeik beomlottak, ezek régészeti nyomai előkerültek, méreteik, magasságuk meghatározható volt. A helyiségek nyílásai szintén előkerültek, több in situ őrizte meg kőkeretét is. Ennek köszönhetően az alsó szint rekonstrukciója minden elemében teljesen hitelesnek tekinthető.

A palota emeleti szintje az alsó helysősornál sokkal töredékesebben maradt fenn. Felmenő falai már csak a kápolnának álltak, így a szint

eredeti földemmagassága egyedül a kápolnával szomszédos Öreg palota esetében állapítható meg teljes pontossággal. Fontos információkat tartalmaz még Miskovszky Viktor 1890-ben készült egyik rajza, amely ábrázolja a déli palotaszárny nyugati felének azóta leomlott déli falszakaszát rajta két ép és egy kiszakadt ablakfülkével. Az ezen megfigyelhető falmagasságok azt igazolják, hogy a kápolna falán látható földemmagasság az egész déli szárnyra érvényes lehetett. Az már csak valószínű hipotézis, hogy ez a földemmagasság az északi palotaszárnyra is igaz volt. A helyreállítás során mindenesetre az egész épületen ezt, az egyetlen hitelesen megállapítható földemmagasságot rekonstruálták. A helyiségek nyílásait, fűtőberendezéseit és bútortatát a 17. századból fennmaradt inventáriumok alapján ismerjük. A bútorok esetében nem lehet rekonstrukcióról beszélni, hiszen ezek nem maradtak fenn, itt csak az egykori enteriőrök szerkezetének muzeológiai eszközökkel: bútormásolatokkal való érzékeltetésére volt mód – hasonlóképpen, mint a legtöbb koraiújkori és újkori rekonstruált kastély-enteriőr bemutatás esetében történik –. A nyíláskeretek és fűtőberendezések esetében azonban rendelkezésre álltak régészeti leletek is a rekonstrukcióhoz.

A helyreállított palotaépületet lefedő tetőtér nem kívánt rekonstrukció lenni, hanem egy modern védőtető, amely a vár kiállítótereinek, korszerű igényeket kielégítő vizesblokkjainak, kiszolgáló és gépészeti tereinek ad helyet. Ennek következtében az egész tető egységes magasságú, tagolatlan tömeg és belső padlástere is egységes, monumentális tér, amelyet csak funkcionális okokból tagolnak gipszkarton válaszfalak. Modern funkciójából következik természetes világítási igénye, amelyet a külső homlokzatokon lőrészzerű nyílások, belül pedig tetőablakok elégítenek ki. Ám mindezen modern funkcióit úgy fogadja magába a tető, hogy képes felidézni a pontosan már nem rekonstruálható eredeti tetőzet tömegét, sőt részleteit is. A magas hajlásszögű, természetesen fedett tetőtömeg számos más épségben maradt későközépkori és koraiújkori várépület tetőtömegét idézi, anélkül, hogy azt sugallná, hogy maga is 16-17 századi építmény. A külső homlokzatra néző lőrésablakok analógiái is ismertek más várakból és a füzeri váron való egykori létüket is igazolják a vár inventáriumai, ám mivel eredeti füzeri formájuk sehol sem maradt meg, az analógiák alapján idézett hosszúság, keskeny ablakformák teljesen modern részletképzésűek. Ez a modernség azonban a távoli külső nézetekből nem látható, csak a padlás modern belső terében tűnik fel. A belső udvarra néző ablakok bár igen egyszerű formálású tetőablakok, fakeretű és osztott üvegezésük mégis archaikusabb hatást kelt, amit az indokol, hogy ezek kívülről jóval közelebről láthatóak, így a belső várudvar összképében is fontos szerepet játszanak részletmegoldásaik is. hasonló elvek szerint készült a kémények részleteinek kidolgozása. Maguk a kémények valóban funkcionáló építmények és ennek megfelelően a modern előírásoknak is meg kell felelniük. Formájuk ugyanakkor stilizált formában a korabarrokk kémények formáit idézik. A tető összességében egy modern építészeti alkotás, amely egyben egy 17. századi tető művészi idézeteként kel életre.

Külön kell szólnunk azonban a füzeri vár művészettörténeti és műemlékvédelmi szempontból legjelentősebb épületrészéről, a kápolnáról. Az itt felmerült problémák és azok megoldásai az egész vár helyreállítási elveit jól jellemzik. A kápolna falai mind a négy oldalon teljes magasságukban fennmaradtak, de déli fala erőteljesen kifelé dőlve jelentősen torzult. A falakat áttörő négy nagy csúcsíves ablak prapetfalai kiszakadtak, és az északról szomszédos Öreg palotára néző fala is két helyen átszakadt. A kápolna már 1934-36-ben átesett egy restauráláson, majd a 2000-es évek elején, egy vasbeton földemmel és védőtetővel látták el. A jelenlegi restaurálás a kápolna teljes rekonstrukcióját tűzte ki célul. A legnagyobb problémát a déli fal torzulása okozta. Osgyáni Vilmos restaurátor a hiányzó kőelemeket eredeti formájuknak és méreteiknek megfelelően faragta ki, ám

Enteriőr bemutató az emeleten

egymáshoz képest lépcsőzetesen elcsúsztatva helyezte el, úgy ahogy kiomlásuk előtt a fal kihajlása idején is elhelyezkedhettek. Ezzel a módszerrel formai hamisítás nélkül sikerült egységes térhatást elérnie, és egyben érzékeltetnie a kápolnát ért torzulás mértékét. A kápolna legnagyobb hiánya és a rekonstrukció legnagyobb kihívása a boltozat kiegészítése volt. Az eredeti hálóboltozatból a boltvállak, több borda, de mindössze csak egy csomópont és egy csomóponttöredék állt rendelkezésre. A boltozat elméleti rekonstrukcióját Székér György készítette el és publikálta Simon Zoltánnal közösen már 2001-ben. Az akkor közölt boltozatrekonstrukció azonban lényegesen eltér a szintén Székér György instrukciói alapján megépült rekonstrukciótól. Ennek az eltérésnek az oka, hogy a helyreállítással járó beállványozás révén pontosabban mérhetővé váltak a kutatók számára a kápolna méretei és a boltvállak szögei. Így sikerült kiküszöbölni a régi rekonstrukció egy hibáját, de helyette sajnos egy másik hiba került az új, immár megépített rekonstrukcióba. Az újjáépítésnek köszönhetően most már jól látható ugyanis, hogy a fennmaradt csomópont ebbe a rendszerbe nem illik bele. Úgy tűnik, hogy a boltozat egy harmadik, mindkét – a publikált és a megépített – rekonstrukciós variánsnál egyszerűbb, hatágú csillagszakaszokból képzett boltozat lehetett.

A boltozat esetében is jelentkezett az a probléma, amely a déli falnál is gondot okozott: a déli fal kidőlése miatti torzulás. Ezt a restaurátor a falnál alkalmazottal rokon módon, a boltozati bordák lépcsőzetes elcsúsztatásával hidalta át. Ez a megoldás azért is különösen szerencsés, mert más, hasonlóképpen megrokkant, de állva maradt későgótikus hálóboltozatokon megfigyelhető szétcsúszásokat idéz. Kétségtelen, hogy hasonló jellegű torzulást ilyen mértékben a valóságban egy boltozat nem bírna ki – mint ahogy ez esetben sem bírta ki – és minden bizonnyal éppen ez a torzulás okozta az eredeti boltozat pusztulását is. A rekonstrukciót most az tette mégis lehetővé, hogy nem valódi boltozatként épült újjá a kápolna fődéme, hanem a fölötte meghagyott vasbeton lemezről rejtetten lefüggesztett bordák és boltsüvegek alkalmazásával. Ez a megoldás egyben megkímélte az erősen kihajló déli falat a boltozat oldalnyomásától is. A restaurálás lehetővé tette a fennmaradt eredeti bordák és csomóponti elem visszahelyezését is a rekonstrukcióba, ezzel pedig nem csak a térrekonstrukció hiteleséget növelte, de lehetővé tette a boltozatrekonstrukció hibáinak helyszíni ellenőrzését is, ami a legnagyobb erénye egy műemléki helyreállításnak.

A kápolna külsején a legnagyobb kihívást a kápolna tetőzete jelentette. A jelenlegi helyreállítás előtt az eredetileg Lux Kálmán által tervezett, de csak Oltai Péter által megvalósított kontyolt sátoztető fedte a kápolnát. Egy újonnan felismert kötőredék alapján feltételezni lehetett, hogy a várkápolna eredeti tetőzete valamely gótikus periódusban oromfalas sátoztető lehetett, de az nem volt bizonyítható, hogy ez a tető már a ma álló épülethez, vagy elődjéhez tartozhatott. Az viszont az írott források alapján bizonyítható, hogy később ezt a tetőzetet lebontva a kápolnára egy toronyemelet épült, amit a 17. század második felében lebontottak. Bár a vár rekonstrukciója során alapvetően a pusztulás előtti, 17. század második felében kialakult állapot helyreállítása volt a cél, a kápolna esetében a tervező Rudolf Mihály kivételt tett, és a lehetséges későgótikus állapotot idéző tetőmegoldást rekonstruált. Az újonnan épített oromfalak a vár külsején egyöntetűen alkalmazott didaktikus megoldásnak megfelelően vízszintes fugákkal osztott, és fehérre festett műkőlap borítást kapott. Az oromzat párkánya – amelyből eredeti elem nem került elő – nem került helyreállításra, helyét lapos sáv jelzi csak. A rekonstrukció alapjául szolgáló oromdíszre keresztvirágok viszont kőből faragott rekonstrukciók formájában kerültek a helyükre. A rekonstruált oromfalak tehát minden eszközzel jelzik rekonstrukció mivoltukat.

Szintén vitákra alkalmat adó megoldás a teljesen elpusztult ablakmérnöveinek pótlása. A keretekben fennmaradt fészkek és az ásatások során előkerült osztozsudár töredékek alapján bizonyosan állítható, hogy az ablaknyílásokat eredetileg mérnövek tagolták, ám ezekből egyetlen értékelhető töredék sem maradt fenn. A mérnövek egy későgótikus templomtér esetében a térhatás meghatározó jelentőségű elemei voltak, és ez különösen igaz egy ilyen kisméretű egyterű kápolnára, amelynek térhatároló falainak jelentős hányadát éppen a mérnöves ablakok teszik ki. A kápolna eredeti térhatásának rekonstrukciója lehetetlen a mérnövek pótlása nélkül, ám az ismeretlen eredeti mérnörajzolatok helyett itt egy másik épület, a miskolci avasi templom 15. század végi mérnöveinek másolatai kerültek be az ablakkeretekbe. A magyar műemlékvédelemben már sokféle kísérlet történt a hiányzó és hitelesen nem rekonstruálható ablakmérnövek pótlására. A siklósi várkápolna és a soproni Ó-Zsinagóga mérnövei helyett az 1970-es években didaktikus modern rajzolatú mérnöveket készítettek. Ezek nem teljesítették a hozzájuk fűzött reményeket: a látogatók, sőt képzett művészettörténészek is általában eredeti középkori formáknak vélték őket. A gyöngyösi Szent Bertalan templom feltárt és bemutatott gótikus ablakaiba fémről készített stilizált, de középkori mintákat utánzó mérnövek kerültek. Ezek didaktikai szempontból talán szerencsésebb, de esztétikailag kétségkívül gyengébb megoldást jelentettek. A füzéri mérnövpótlás egy újabb fajta kísérletnek tekinthető.

A kápolna belső terének berendezése: a szószék, az oltár, a padok, a világítás, valamint a boltozat és az ablakfelületek festése nem rekonstruktív szándékkal készült. Ezek bevallottan kortárs alkotások, melyek létjogosultsága ugyan vitatható egy ilyen magas minőségű történelmi térben, ám e vita nem érinti a műemléki helyreállítás hitelességét.

A várépület tudományos rekonstrukciója összességében kiemelkedően hitelesnek tekinthető. Ez természetesen nem jelenti – mint ahogy semmilyen tudományos rekonstrukció esetében nem is jelentheti –, a tökéletes, minden részletében vitathatatlan, megkérdőjelezhetetlen hitelességet. Azonban feltűnően kevés a tudományosan vitatható módon rekonstruált részlet: lényegében az északi szárny egy ablakának kőkerete és a kápolna boltozatának és ablakmérnöveinek rajzolata illetve tetőformája tartozik csak ebbe a kategóriába. Továbbá van néhány olyan szerkezet: egy nyolcszög három oldalával képzett gótikus sarokkandalló, illetve egy vagy több bordás boltozat, amelynek rekonstrukciója nem készült el, pedig minden bizonnyal a most helyreállított épületekben álltak. A rekonstrukció számos logikus hipotézist is tartalmaz: ilyennek tekinthető az emeleti szint legtöbb nyíláskerete, fődéme és fűtőberendezése. Ugyanakkor túlnyomó többségben vannak a biztos rekonstrukciók: lényegében a teljes alsó szint, és a kápolna oldalfalai, az emelet számos kőkerete. A leglényegesebb azonban annak az építészeti térélménynek a hitelessége, amely mindezen elemekből áll össze, ez pedig alapvetően hitelesnek, meggyőzőnek tekinthető. Ez köszönhető az egyenletesen magas szintű tudományos kutatói, tervezői és kivitelezői munkának. A helyreállítás jól meghatározható műemlékvédelmi elvek alapján, világosan megfogalmazott építészeti és restauratori eszközökkel történt meg, ám ezeket az elveket és eszközöket a helyreállítók nem kezelték merev doktriner módon, hanem minden egyes helyzetben az adott problémákra a megőrzés, az esztétikai érték és a didaktikai követelményeit kiegyensúlyozottan kielégítő megoldásokat kerestek. Ennek köszönhetően az épület valóban élő műemlék, gyakorlati célokra használható és élvezhető épület, amely képes saját sok évszázados történelmét különböző szinteken elmesélni minden érdeklődő látogatónak, legyen az tudományos kutató, műemlékvédő, vagy csak egyszerű múzeumlátogató.

A vár és az alatta elterülő település